

על הדמעה ועל הרינה עיון במזמור קכ"ו

- א. שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים.
 - ב. אז ימלא שחוק פיני ולשונינו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה.
 - ג. הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים.
 - ד. שובה ה' את שבותנו [שביתנו קרי] כאפיקים בנגב.
 - ה. הזרעים בדמעה ברנה יקצרו.
 - ו. הלוד ילך ובלה נשא משך הזרע בא יבוא ברנה נשא אלמתיו.
- מזמור קכ"ו, על ששת פסוקיו, תופס מקום מכובד בתפילות ישראל, כחלק מ"שירי המעלות" וגם כהקדמה לברכת המזון בשבת ובימי חג בחלק מן המנהגים. ברצוני לנתח את המזמור בצורה ספרותית-סכמתית כדי להעמיק את הבנתנו במזמור חשוב זה.

א. זמן חיבור המזמור ומחברו

על אף שבהרבה מקומות בדברי חז"ל משתמע שכל ספר תהילים חובר על ידי דוד,¹ מוכח הוא שלכל הפחות הדבר שנוי במחלוקת בין חכמינו.² לפי כמה מימרות בדברי חז"ל, מזמורי תהילים חוברו עד ימי עזרא.³ הטיעונים המסייעים לשיטה זו רבים

1. ראה, למשל: ברכות ט ע"ב - י ע"א. שם משמע שדוד גם חיבר וגם סידר את כל הספר. ויש לפרש באופן אחר, ואין כאן מקום להאריך. הביטוי "אמר דוד" כתחילת פירוש לפסוקי תהלים מופיע הרבה גם בתלמודים וגם במדרש תהילים.
2. ראה בבא בתרא יד ע"ב - טו ע"א. שם נאמר שדוד כתב ספר תהילים ע"י עשרה זקנים: אדם הראשון, מלכי צדק, אברהם, משה, הימן, ידותון, אסף, ושלושת בני קורח. משם פשוט שדוד חתם את הספר, שמזמוריו חוברו על ידי עשרה זקנים שקדמו לדוד. וראה בהערה הבאה.
3. ראה שיר השירים רבה פרשה ד ד: "כמגדל דויד צוארך... בנוי לתלפיות" (שה"ש ד', ד), מהו לתלפיות - ספר שאמרו לו פיות הרבה. עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים: אדם הראשון, ואברהם, משה, דוד, ושלמה. על אילין חמשה לא איתפלגון, אילין חמשה אחרנייתא מאן אינון? רב ורבי יוחנן, רב אמר: אסף והימן וידותון ושלשה בני קרח ועזרא, ר' יוחנן אמר: אסף והימן וידותון אחד, ושלשה בני קרח אחד, ועזרא". יש לשים לב שלמדרש ולגמרא מסורת משותפת על חיבור ספר תהילים על ידי עשרה זקנים: אך הם נחלקים אם דוד נמנה בין העשרה הללו.

מלפרטם כאן; אך די להעיר שהיו שציידו בשיטה זו בין הראשונים (ר"מ ג'יקטיליא) וגם בין האחרונים (מלבי"ם).⁴ מקור אחד שכנראה מוכיח בעליל קו מחשבה זה הוא החקירה בדבר חיבור פרקי הלל (מזמורים ק"ג-ק"ח) במסכת פסחים (ק"ז ע"א).⁵ אאמץ שיטה 'מאחרת' זו לצורך העיון במזמור זה; וכדברי מלבי"ם בהקדמתו לפרק: "הוסד בגלות בבל על שיבת ציון והגולה". קשה להלום פירוש שיקדים את כתיבת המזמור לזמן הגלות, שכן בפסוקו הראשון המחבר מתאר את זמן השיבה כדבר שכבר התחולל או כדבר שאליו מצפים (תלוי בפירוש "היינו" - ראה להלן סעיף ג). ומדוע יכתוב כך מי שעומד בפני הבית כשיהודה יושב על אדמתו? אך עוד שאלה עלינו לפתור: מה הניע את המחבר לחבר מזמור זה? האם מתוך הטקסט ניתן ללמוד על הנסיבות שהביאו לידי חיבור המזמור? במבט לאחור, אנו מתייחסים לגלות בבל כקצרה ונוחה יחסית. אך הערכה זאת נעשית בהשוואה לגלויות מאוחרות יותר. עד ימי גלות זו, לא קרה שה' 'בגד בעמו'⁶ ונתן לביתו להיחרב. דיכאון וייאוש מאפשרות השיבה ניכרים ברשימת השבים הקצרה בימי ששבצר (עזרא ב'). השבועה שנשבעו בני הגולה על זיכרון ירושלים (תהילים קל"ז, ה-ו) מוכיחה שתקווה לשיבה לא הייתה שגורה בלבבות הגולים. לכן נראה, בעקבות דברי מלבי"ם, שמזמור זה חובר כדי לעודד את בני הגולה ולספק להם חזון ותקווה לעתיד מזהיר בשיבת העם לארצו. ארחיב בעניין זה בפירוש המזמור בסעיף ג.

ב. חלוקת המזמור

בפשטות ניתן לחלק את המזמור לשני בתים, שכל אחד כולל שלושה פסוקים, כדלהלן:⁷

בית א: חלום הגאולה	בית ב: תפילה להגשמת החלום
בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵינּוּ כְּחֻלְמִים. אֲזַי מָלֵא שְׁחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה אֲזַי יֵאמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי הַגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הֵינּוּ שְׂמֵחִים.	שׁוֹבָה ה' אֶת שְׁבוּתֵנוּ [שְׁבִיתֵנוּ קְרִי] כְּאִפְיָקִים בְּנִגְב. הִזְרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ. הַלֹּדֶף יִלֵּךְ וּבִכְלָה נִשְׂא מִשָּׁף הַזֶּרַע בָּא יָבֹוא בְּרִנָּה נִשְׂא אֶלְמָתָיו.

4. כדאי לשים לב להבדל בין שתי הקדמותיו של מלבי"ם לפירושו לספר תהילים.
5. הגמרא מביאה בהקשר זה כמה דעות. בין היתר, מובאת דעת ר' עקיבא, שחנניה, מישאל ועזריה הם שאמרו לראשונה את פרקי ההלל; וכן מובאת דעת ר' יוסי הגלילי, שמרדכי ואסתר הם שאמרו לראשונה. לפי דעות אלו פרקי תהילים הכלולים ב'הלל המצרי' חוברו אחרי חורבן הבית ועד ימי עזרא (תקופת מרדכי ואסתר).
6. ראה איכה ב', במיוחד פסוקים א-ט.
7. בדרך זו הלכו המפרשים המודרניים העוסקים במבני המזמורים. ראה: ע' חכם, **דעת מקרא תהילים ב**, ירושלים תש"ן,⁶ עמ' תסה; **עולם התנ"ך תהילים ב**, תל אביב 1995, עמ' 227.

על הדמעה ועל הרינה - עיון במזמור קכ"ו

חלוקה זו מתאפיינת בפשטות (3 פסוקים לכל בית), ובהתחלה מקבילה:

א. בבית א, המשורר מתאר את שיבת העם לארצו כחלום שבעקבותיו יודו בגויים על מעשי ה' עם עמו, ובני ישראל ישמחו.

ב. בבית ב, המשורר מתפלל לה' שיגשים את אותו חלום המתואר בבית א.

אך פשטות החלוקה איננה הוכחה לאמתותה, ועיון זהיר יכריע נגדה. למרות ההקבלה הלשונית והרעיונית שבין פסוקים א וד, וה"רנה" בפסוקים ה-ו המזכירה את ה"רנה" שבפסוק ב, קשה לזהות קשר בין פסוק ד לפסוקי הסיום ה-ו, האמורים להוות בית אחד: מה עניין המימרה בשבח שכר היגעים בעבודתם לתפילה שבפסוק ד? ובכלל, מה הקשר בינם ובין המזמור כולו?

טרם שאציע חלוקה שונה, יש לעיין בגוף ההקבלה העומדת מאחורי החלוקה הנ"ל:

בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן שׁוֹבָה ה' אֶת שְׁבוּתָנוּ [שְׁבִיטָנוּ קרי].

מבחינה ספרותית-סכמתית, אפשר לראות שני פסוקים אלו כשתי התחלות זהות (כדברי המחלקים את המזמור אחרי פסוק ג, ראה הערה 7), אך גם ניתן לטעון שפסוק ד מהווה סיום לבית המתחיל בפסוק א - וקיימת כאן מסגרת ליחידה ספרותית.

על פי חלוקה זו, ניתן לראות בבית הראשון - פסוקים א-ד - מבנה כיאסטי המסיים מעין הפתיחה, וכולל את רעיונו המרכזי בין המסגרות.

ישנם מקומות במקרא שבהם תיאור אידאלי מסתיים בתפילה שאכן אידאל זה יתגשם.⁸ כך נוכל להסביר גם כאן: היחידה א-ד מסתיימת בתפילה שאכן תתגשם התקווה המובעת בה.

על פי גישה זו, פסוקים א-ד מהווים מבנה מגובש, בעל כיאסמוס 'פנימי':

	בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵי יֵינּוּ כְּחֻלְמִים (א).
אֲזַי מְלֵא שְׁחוֹק פִּינּוּ וּלְשׁוֹנֵינוּ רִנָּה אֲזַי יֹאמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי (ב).	
הַגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הֵי יֵינּוּ שְׂמֵחִים (ג).	
	שׁוֹבָה ה' אֶת שְׁבוּתָנוּ [שְׁבִיטָנוּ קרי] כְּפִאֲפִיקִים בְּנִגְבַּי (ד).

ועוד אדון במבנה בסעיף הבא.

8. כך יש לפרש את סיום מזמור ל"ג, סוף מזמור קכ"ב, סוף מזמור קכ"ה, ועוד.

אם כך, לפי דברינו קיימים שני בתים במזמור, אך החלוקה שונה מהמקובל: א-ד, ה-ו.⁹ כך הפסוקים וגם המילים יוצרים יחס של 1:2 בין הבתים (בית א [4 פסוקים] כולל 33 מילים, בית ב [2 פסוקים] כולל 15 מילים). הכיאסמוס פה בנוי מכמה מבנים פנימיים, המעידים על המבנה הכללי:

- א. בחלקו הפנימי, הביטוי "הגדיל ה' לעשות עם" חוזר מילולית, כאשר ההבדל היחיד בין שתי ההופעות מהוה הקבלה ניגודית: "עם אלה" מול "עמנו".
- ב. בפסוק ב, המשורר מתחיל בתיאור שמחת עם ישראל, ומסיים בתגובת העמים; בפסוק ג הוא חוזר לתגובת עם ישראל.
- ג. בפסוק ב, קיים מבנה כיאסטי פנימי:

ג. פירוש המזמור

פסוק א:

שִׁיר הַמַּעְלוֹת¹⁰ בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵינּוּ כְּחַלְמִים.

שאלה עקרונית שעולה מיד היא זמן החיבור - האם יש כאן תיאור של דברים שעברו או ציפייה לעתיד? התשובה לשאלה זו תלויה בפירוש המילה "היינו". אפרוירית ניתן להציע שני פירושים שהם ארבעה:

- א. הדברים נאמרים אחרי השיבה -
1. כששב העם ציונה, הרגישו כמו בחלום - כלומר, כל החוויה הייתה מיסטית ונטולת הרגשת 'ראליות'.
 2. כששב העם ציונה, הרגישו שהגלות שעברה עליהם הייתה כחלום (רע), שממנו הקיצו זה עתה.
- ב. הדברים נאמרים על עתיד שטרם התגשם -
1. לכשישובו לציון, כל המציאות תהיה כחלום (טוב).
 2. לכשישובו לציון, הגלות הנוכחית תהיה (בצורה רטרוספקטיבית) כחלום (רע) שעבר ונגזר.

9. וכן דעת דהוד: M. Dahood, *Psalms III* [The Anchor Bible, vol. 17a], New York 1970, p. 218.

10. לא אדון בכותרת "שיר המעלות" כאן, הראויה לדיון מקיף בפני עצמו. אעיר רק שמתוך הפירושים הרבים שהוצעו מצטיין הפירוש שמביא ע' חכם (לעיל, הערה 7, עמ' תלח) בשם "יש אומרים" שהמילים בשירי המעלות חוזרות ונבנות זו על גב זו.

על הדמעה ועל הרינה - עיון במזמור קכ"ו

מתוך הפסוק עצמו לא ניתן להכריע לכאן או לכאן. המפרשים חלוקים בתשובה על שאלה זו:

- א. המיוחס לרש"י (במסכת תענית כב ע"ב ד"ה היינו) מפרש שבעת הגאולה הגלות נדמתה כחלום (וכן רד"ק על אתר), כ-א₂ לעיל.
- ב. ראב"ע מפרש שאת פלא השיבה יראה האדם רק בחלום ואין הוא מסוגל לראותו בהקיץ. וכן ר' עובדיה ספורנו. ודבריהם קרובים ל-ב₁ לעיל.
- ג. מלבי"ם בונה על דבריו של ראב"ע, אך מכוון את הדברים לכיוון שונה. הוא מקבל את ה'חלום' כמילה נרדפת ל'נבואה', אך מאשר את היכולת לראות את המסור בחלום גם במוחש. לכשנשוב, אומר מלבי"ם, השיבה תדמה למה שחלמנו בעת הגלות (הנוכחית).

כדאי להעיר שקיימות שתי הבנות פחות מקובלות. התרגום הארמי מפרש "כחלמים" - "היך מרעין דאתסיא" (כחולים שנתרפאו), ומבין את המילה "כחלמים" מלשון 'החלמה'. מדברי התרגום אי-אפשר להכריע אם ה'החלמה' כבר התקיימה, או שהיא צפויה לעתיד. דהוד¹¹ מציע לחלק את המילה לשתיים: "כחל מים", דהיינו 'כחול הים'.¹² בסעיף ד אציע הסבר נוסף לאישוש ההבנה המקובלת ש"חלמים" כאן אכן מכוון לחולמי חלומות.

הקדמנו את המאוחר כדי להציג את בעיית היחס בין זמן החיבור למאורע; אך תחילת הפסוק טרם פורשה. את הביטוי "שיבת ציון", ובפרט השיבה ש"ישוב ה'", יש לפרש לכמה צדדים, ללא קשר לאפשרויות השונות בפירוש "היינו כחלמים".

"שיבת ציון" עצמה מתפרשת בשני אופנים:

- א. תנועת השיבה לציון אחרי הגלות.
- ב. אדם או רכוש שנשבה על ידי הבבלים.

אם נקבל את הפירוש השני (שמאושר במקצת על ידי הכתיב בפסוק ד), אז נבין ש"בשוב ה'" היינו - כשה' יפדה את השבויים ויחזירם לחיק ארצם. כך הבין בעל המצודות.

לעומת זאת, אם נבין ש"שיבת ציון" היא תנועת החזרה לארץ יהודה, אז שוב מתפצלות ההבנות האפשריות לביטוי "בשוב ה'":

11. מ' דהוד (לעיל, הערה 9), עמ' 218-219.

12. אמנם נכון ש"כחלמים" הוא יחידאי במקרא, אך גם הצורה "כחל מים" יחידאית היא, ולא מצינו צורה זו כתחליף ל"חול הים".

- א. כשה' יחזיר את השבים למקומם. אך קשה לפרש כך, שאם כן - למה הפועל הוא בבניין קל? לכאורה היה צריך להיכתב "בהשיב ה' את שיבת ציון".¹³
- ב. כשה' יחזור עם השבים - פירוש זה עדיף; ולפיו נבין את המילה "את" כ'עם' (על משקל "ויהי ה' את יוסף" [בראשית ל"ט, ב, כא]; "ויהי ה' את יהושע" [יהושע ו', כז]). וכך יש לפרש את הפסוקים המובאים בראש הערה 13.

ע' חכם¹⁴ מפרש, ש"בשוב ה' את שיבת ציון" היינו שיבה לגדולתה ולמעלתה הקודמת - מה שנקרא כיום 'שיקום'. ואף יש להביא סימוכין לדבריו מפירוש רמב"ן לשמות א', א.

פסוק ב:

אֲזַ יִמְלֵא שְׁחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה.

אין להסיק מלשון העתיד שמזמור זה חובר קודם שהתרחש המתואר בו, שכן הביטוי 'אז יפעל' מופיע תדירות במקרא במשמעות עבר.¹⁵ יש לשים לב למבנה הכיאסטי הפנימי בפסוק זה:

יש במבנה זה כדי להבליט, כדרך מבנים כיאסטיים, את הפה והלשון שאז (בשוב ה' את שיבת ציון) יהיו מלאים רינה ושחוק.¹⁶ ויש להשוות תיאור זה לתיאור השתיקה וריסון השירה במזמור קל"ז: "איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר" (ד). עוד אעמוד על השוואה זו בסעיף ה.

פסוק ג:

אֲזַ יֹאמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְּדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי הַגְּדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הֵינּוּ שְׂמִיחִים.

13. לשון זה נמצא בנביאים (ירמיהו כ"ט, יד; ל', ג; ועוד), אך הלשון "והשבתי" רגיל יותר בפי הנביאים. אפילו בשני הפסוקים הנ"ל הנביא חוזר ואומר "והשבתי". וראה יחזקאל ט"ז, גג. ויש לתרץ על פי "לשון נופל על לשון".
14. ע' חכם (לעיל, הערה 7), עמ' תסג.
15. לדוגמה: שמות ט"ו, א; במדבר כ"א, יז; דברים ד', מא; יהושע י', יב.
16. ראה ברכות לא ע"א: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר: 'אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רינה'; אימתי - בזמן ש'יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה'". יש להעיר שמשמעות 'עולם הזה' כאן אינה כמשמעות השגורה של ביטוי זה, היינו - החיים עלי אדמות. שהרי מצב 'עולם הזה' שבו אין לאדם למלא פיו, מסתיים בזמן שהגויים מכירים ביחס המיוחד בין ה' לעמו, היינו - בכך שה' היטיב לישראל. אין צורך אפילו שיכירו בגאולה או בכך שעם ישראל הוא עם סגולתו של ה'.

על הדמעה ועל הרינה - עיון במזמור קכ"ו

ראה הערה 16 לגבי התיאור בחלקו הראשון של הפסוק. פשוט הוא (כפי שמעיר רד"ק) שחלקו השני של הפסוק מתאר את תגובת ישראל - אך תגובה למה? לאותו מאורע שיניע את הגויים להעיד אשר "הגדיל ה' לעשות עם אלה" או... על עצם הודאת הגויים שה' היטיב עם עמו?

על אף שההשוואה בין שני חלקי הפסוק וההקבלה הברורה ביניהם תומכת בפירוש הראשון, מלב"ם מציע פירוש שמשמעו מתקרב לשני. הוא טוען שמאז שחלמו בני ישראל את החיזיון הגדול של הגאולה העם שמח בלבן, אך נמנע מלהביע שמחה זו בפה, עד אשר הגויים אמרו במפורש "הגדיל ה' לעשות עם אלה". על סיום הפסוק "היינו שמחים" מסביר מלב"ם ששמחה זו הייתה מכבר, מאז ימי החיזיון בגולה, ולכן אין שמחה זו חדשה לעם עתה; החידוש לעם הוא הבעת הרינה בפה. לדברי המזהים את סיום הבית הראשון בפסוק ג, המילה "היינו" סוגרת את הבית שבפתיחתו הופיעה המילה "היינו", והחלום עומד בהקבלה עם השמחה בסוף פסוק ג. אך אין הכרח לחלק כך את הפרק, כפי שכתבתי בסעיף ב.

פסוק ד:

שׁוּבָה ה' 17 אֶת שְׁבוּתֵנוּ [שְׁבִיתֵנוּ קִרִי] כְּאֶפְיָקִים בְּנֶגֶב.

בפירוש לפסוק א טענתי, שאין בפסוק ההוא כדי להכריע בשאלת זמן חיבור המזמור - אם הוא תיאור מאורע שחוו או ציפייה לגאולה. אך מפסוק זה יש להכריע שיש פה ציפייה. כיוון שתואר ה'חלום' הגדול של שיבת ציון ושמחת עם ישראל בעקבותיה, המשורר מתפלל שאכן יתגשם חזון זה.¹⁸ בתיאור של האפיקים בנגב יש כמה ממדים:

א. ממד ההפתעה - כמו שאפיקי מים הזורמים פתאום בנגב 'מפתיעים' את האדמה הצחיחה, כך גם השיבה הפתאומית תפתיע את העם (בכיוון זה הלך מלב"ם בפירושו - הוא טוען שהמשורר מתפלל שה' יזרז את השיבה, קודם זמנה המיועד על ידי נביאיו).

17. בפירוש "שובה" יש להביא את דבריהם של רד"ק ור"ד ש"שובה" הוא מלשון "בשובה ונחת תושעון" (ישעיהו ל', טו; ועיין ספורנו, דברים ל', ח). באופן דומה הם מפרשים את האמור בפסוק א: כשה' יניח לשבויו עמו בהשקט ובבטחה.

18. ע' חכם (לעיל, הערה 7, עמ' תסד) מביא שני הסברים במסגרת ההבנה שהמזמור מתאר חוויה עכשווית:

- א. המשורר או קהל שומעיו מתפללים שכמו שה' עשה אז, כן יעשה שוב. אך לפי זה לא מובן על איזו תקופה מוסבת השמחה של הפסוקים הראשונים.
- ב. המשורר או קהל שומעיו מתפללים שה' יגמור את אשר החל לעשות, כמתואר בחלקו הראשון של המזמור. גם זה אינו מובן: אם הגאולה היא כל כך חלקית עד שזקוקים להתפלל שה' יגמרה, מה פשר השמחה הרבה בפסוק ג?

- ב. ממד ההפריה - כמו שהאפיקים משקים ומפריים את הנגב היבש, כך העם השב יפריה את ארצו (רש"י).
- ג. ממד ההטבה - כמו שאפיקי מים בנגב יבש מיטיבים את האדמה, כך תשובת הגולים תיטיב להם (רד"ק - "דימה הגלות לנגב והישועה לאפיקים").
- ד. ממד כוח ה' - כמו שאין מונע את ה' מלהביא זרמי מים חזקים לנגב, כך אין מונע את ה' מלגאול את עמו (ר' עובדיה ספורנו).

בפסוק זה המשורר מביע את רצונו העז שה' יגשים את החלום כפי שתואר (במקצת) בפסוקים הקודמים. הוא אף מוסיף על דברי החלום, ומבקש שיוסיף על המובטח בצורה זו או אחרת. יש גם להשוות בין האפיקים בנגב לבין התיאור במזמור קל"ז - ועוד אדון על כך בסעיף ה. סיכום הבית הראשון:

הבית, על ארבעת פסוקיו, מתאר חלום עתידי של גאולת העם מבבל באופן שגויי האדמה יכירו בו כמעשה ה' עם עמו - וזה יביא לידי שמחה המובעת בפה מלא שחוק ורינה, ולתפילה שחלום זה יתקיים בכי טוב.

פסוק ה:

הַזְרְעִים בְּדַמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ.

כפי שהוזכר לעיל, פסוק קצר זה מתאים לספרות החכמה, ונשמע ממנו הד שבח הסבלנות הנשמע במגילת קהלת: "שלח לחמך על פני המים כי ברב הימים תמצאנו" (י"א, א). אך קשה להבין את הכללתו באמצע חלום זה (או תפילה זו). לפני שאציע הסבר לשאלה זו, אנתח את המשך הבית.

פסוק ו:

הַלֹּדֶךְ יִלְךְ וּבָכָה נִשְׂא מִשֶּׁךְ הַזֶּרַע בָּא יְבוֹא בְּרִנָּה נִשְׂא אֶלְמַתִּיו.

ברור למדי ששני פסוקים אלו קשורים בצורת "כלל ופרט", כדלהלן:

הַזְרְעִים בְּדַמְעָה	בְּרִנָּה יִקְצְרוּ
הַלֹּדֶךְ יִלְךְ וּבָכָה	בָּא יְבוֹא בְּרִנָּה
נִשְׂא מִשֶּׁךְ הַזֶּרַע	נִשְׂא אֶלְמַתִּיו

כפי שמוצע כאן, "הזרעים" מתפרש על ידי הביטוי "נשא משך הזרע" והקוצרים על ידי "נשא אלמתיו". הדמעה היא ה"בכי", והרינה - אותה רינה שבפסוק ו. יש לשים לב לרקמה העדינה של הפסוקים והרעיונות הנשזרים זה בזה. הפסוק הראשי, בן ארבע מילים, מוצג בכיאסמוס המזכיר את השמחה הצפויה בפסוק ב. אך ההבדל ביניהם מגלה הרבה יותר מהמשותף, שהרי פה ההקבלה היא ניגודית:

על הדמעה ועל הרינה - עיון במזמור קכ"ו

זורעים/יקצורו, דמעה/רינה. הפסוק המרחיב משתמש בצורת 'לשונות הכפולים',¹⁹ שמשמעה על פי רוב גילוי דבר לא צפוי, וכל פסקה בו מסתיימת בפועל "נשא". כדי להסביר מבנה זה והכללת הרעיון ה'קהלתי' פה, יש לשוב לשאלת זמן חיבור המזמור ונסיבות חיבורו.

ד. חיבור המזמור

כפי שהוזכר למעלה, גלות בבל היוותה משבר עמוק ותפנית גורלית בהלכי הרוח של עם ישראל. מעולם לא זנח ה' את עמו ונטשם בידי עם נכר עד חורבן יהודה וירושלים. עצם מציאות החורבן, הגולה והגלות היוו חידוש גדול ללא תקדים בדברי ימי ישראל, ולא היו בזיכרון הכללי של העם הכלים להתמודד עם מצב זה.

המשורר עומד בגולה ומתאר לקהל שומעיו את החיזיון הגדול של שיבת ציון, של חזרה לאדמת הקודש ושיקום העם, באופן כזה שלמרבה הפלא הגויים יעידו על מעשה ה' עם עמו. הקהל מגיב בייאוש, שהוא, כשלעצמו, די מובן. כשהמשורר מסיים את דבריו בתפילה לה' שייגשים חלום זה טרם מועד ובצורה משמחת ביותר, יש להניח שרגשי הציניות גוברים בקהל.

על כן משתמש המשורר בהערה מדברי חכמה, שמהווה משל מתאים ומאיר למצבם: בזמן עבודת הזריעה אין הזורע רואה שום רווח ממעשיו, ואדרבה, הזרעים נפסדים באדמה. אף על פי כן, לאחר כמה חודשי ציפייה, אמונה וגשם, נובטים הצמחים והקמה נקצרת. הנמשל מובן: על אף שאין הקהל רואה עתה קץ לגלותם, אלא דווקא דיכאון והפסד הכוחות - כל זה הוא רק הכנה לצמיחת הגאולה המתקרבת.

כדי לנחם את עדתו, המשורר מזכיר אסוציאציה לאותו צדיק שהיה היחיד מבין אחיו ואבותיו שהצליח את דרכו דווקא בגלות.²⁰ בכל המקרא, המילה "אלומות" מופיעה בשני מקומות - בחלומו של יוסף וברינת שבי הגולה במזמור קכ"ו. דווקא אותן אלומות אשר סימנו את הצלחתו הכלכלית העתידית בגולה, הן הסיבה לרינת נושאם. אך בנחמה זו טמונה גם תוכחה ואזהרה - שהרי יוסף הוא זה ש'בנה' את הגלות הראשונה וגרם לשהות משפחתו על אדמת נכר.

בפירוש לפסוק א, טענתי שיש הסבר לשימוש בדמות ה'חולם' כדי לתאר את התחושה העתידית של שבי ציון. לאור דברינו כאן, ההסבר פשוט: המשורר מתחיל את דבריו באסוציאציה ליוסף, שהרי אין בכל התנ"ך חולם ופותר חלומות כיוסף - "היינו כחלמים" - ומסיים את דבריו בזיכרון החלום המפורסם של אותו צדיק - "נשא אלמתי".

19. כלשון הירושלמי שבת יז ע"א, יבמות ח ע"ד, נדרים לו ע"ג, סוטה כא ע"ד וכב ע"ב.

20. ראה: ש' קליין, 'לשאלת דברי התורה בפי הנביאים', הסוקר, שנה ד, בודפשט תרצ"ז, עמ' 1-

נוסף לאסוציאציה ליוסף, המשורר מאושש את דבריו על ידי אסוציאציה מלאה תקווה לעתיד מזהיר. הביטוי "משך הזרע" מזכיר נבואה אחרת:

הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקצר ודרך ענבים במשך הזרע והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה. ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את ינם ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתים על אדמתם ולא נתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלהיך

(עמוס ט', יג-טו).

"משך הזרע" שנפגש בדורך הענבים (עקב התארכות האסיף, שנמשך עד תחילת זמן הזרע) מסמל הפריה וברכת הארץ, שהן סימן מובהק לגאולה.²¹ הנביא כורך את תיאור ההפריה הזו בתיאור כללי של "ושבתי את שבות עמי ישראל"; לא די שעם ישראל נוטע בארצו, אלא הם גם נטועים על אדמתם ולא יינתשו לעולם. נבואה גדולה זו, שללא ספק הייתה ידועה לקהלו של המשורר, יש בה כדי לעודד ולאושש את לבות הגולים המיואשים.

ה. על הארץ ועל המזון

מנהג נפוץ הוא בקהילות ישראל לשיר אחד משני מזמורי תהילים לפני ברכת המזון: מזמור קל"ז "על נהרות בבל" בימי חול, ומזמור קכ"ו "בשוב ה'" בימי שבת וחג.²² ישנם הקבלות וקישורים בין שני מזמורים אלו, ודרכם ניתן להסביר את מעמדם הדומה, וגם את הקשר בינם לבין ברכת המזון.

א. מזמור קל"ז ממוקם "על נהרות בבל", ויש במיקום זה מן האירוניה המכוונת - שעל אף שיושבים המשוררים על יד הנהרות, שמלאים במים ובחיי צומח ("על ערבים בתוכה"), ערגתם וכיסופיהם מכוונים דווקא ל"ציון" (הרומזת ל"ציה"). ראש המזמור עומד בניגוד ברור לסיומו, המתאר את נקמת ישראל בניפוץ עוללי האויב "אל הסלע". במזמור קכ"ו, יש מעין 'תיקון' לתיאור זה - המשורר מתפלל שה' ישיב "את שבותנו [שביתנו קרי] כאפיקים בנגב".

ב. במזמור קל"ז, פיות המשוררים סתומים בזמן ששוביהם דורשים שהם ישירו. במזמור קכ"ו, מסופר על בני ישראל שפיהם מלא שחוק ורינה על לשונם.

21. ראה יחזקאל ל"ו, וסנהדרין צו ע"א.

22. בסידורו של ר' אברהם לנדא, **צלותא דאברהם** ב, תל אביב תשכ"ג, עמ' תצד-תצה, מסביר המחבר את המנהג - שמופיע לראשונה בספרות במאה ה-17 - כמבוסס על מאמר הזוהר (תרומה קנד, ב) שמי שיושב על שולחנו ומתעדן באוכלים יזכיר וידאג על הארץ ועל המקדש. השל"ה הסתמך על דברים אלו, וכתב: "ע"כ נוהגין לומר מזמור על נהרות בבל קודם ברכת המזון וכו' ובשבת וי"ט אומרים מזמור בשוב ה' את שיבת ציון וגו'" (**שני לוחות הברית**, ירושלים תשל"ה, שער האותיות סימן פ"ח דף נ"ט טור ב). המחבר מביא מנהגים שונים ואכמ"ל.

על הדמעה ועל הרינה - עיון במזמור קכ"ו

ג. במזמור קל"ז, יש שחוק ולעג מצד השובים על שבויהם. במזמור קכ"ו השובים מכירים בכך ש"הגדיל ה' לעשות עם אלה".

ד. במזמור קל"ז, השבויים נשבעים שירושלים תישאר בראש שמחתם - ובמזמור קכ"ו אכן שמחה זו מתגשמת.

הקבלות והבדלים אלה יש בהם כדי להסביר את מעמד שני מזמורים אלו זה מול זה. אך הקשר בינם לבין ברכת המזון עדיין מהווה תעלומה.

ברכת המזון, מבין כל הברכות והתפילות הרגילות בפי העם, ממוקדת סביב שבח הארץ: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך" (דברים ח', י). ויתרה מזו: מצוות ברכת המזון מופיעה כסיום לסדרת פסוקים שנושאים הברור הוא שבח ארץ ישראל, שבה המילה המנחה (המופיעה 7 פעמים) היא "ארץ":

כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מֵבִיאָךְ אֶל

אֶרֶץ טוֹבָה

אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֵינַת וְתַהֲמַת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר.

אֶרֶץ חֹטָה וְשַׁעֲרָה וְגִפְנֵי וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן

אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ.

אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמַסְכַּנְתָּ תֹאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תִחְסַר לָךְ בָּהּ

אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְּרִזָּל וּמַהֲרִיָּה תִחְצַב נְחֹשֶׁת.

וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַתְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטְּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ (דברים ח', ז-י).

על כן התפתח המנהג לזכור את ארץ ישראל דווקא לפני קיום מצוות "וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך" - ולזכרה בנימה המתאימה ליום: ביום חול בזכר היותה חרבה, ובשבת וחג מפרספקטיבה של חלום השיבה.²³

23. מן הראוי להעלות כנושא לדיון את השאלה אם אכן נתגשם החלום, ואם יש מקום לאמירת "על נהרות בבל" בימינו אלו, כשזכינו לראות את שיבת ציון.